

Data przesłania tekstu: 14 VI 2016 r.

Data przyjęcia tekstu do druku: 12 XI 2016 r.

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/AKZ.2016.022>

**Karol Maciejko, *Archiwum Kościelne w Brodnicy. Historia oraz analiza zasobu na tle dziejów miasta i parafii farnej*,
Archiwum Państwowe w Olsztynie, seria Prace Historyczno-Archiwalne
Archiwum Państwowego w Olsztynie, t. 1, Olsztyn 2015, ss. 183**

Problematyka archiwów parafialnych jest nadal mało poruszana na łamach czasopism naukowych lub w ramach poszczególnych monografii. Wydawane prace mają na celu przybliżenie nam dziejów twórcy, procesu archiwizacji czy też szczegółowo przedstawić zawartość opracowywanego zespołu.

Przykładem tych działań jest wydana w 2015 r. praca Karola Maciejki traktująca o archiwum parafii pw. św. Katarzyny Aleksandryjskiej w Brodnicy. Praca jest w znacznej mierze oparta na rozprawie doktorskiej, którą autor obronił na Uniwersytecie Kardynała Stefana Wyszyńskiego. Książka została podzielona na pięć części: I. *Miasto i parafia w ich historycznym rozwoju*; II. *Archiwum parafialne – proces kształtowania zasobu*; III. *Opis zawartości treściowej zasobu archiwum parafialnego – przewodnik po zespole*; IV. *Materiały ikonograficzne – opis i próba systematyki* oraz V. *Próba rekonstrukcji zespołu archiwalnego*. W wersji drukowanej pominięta została część traktująca o kancelarii parafialnej, co w mojej ocenie jest dużą stratą dla omawianej pracy.

We wstępie do pracy Maciejko określa przesłanki do podjęcia tematu, którymi było porządkowanie wstępne archiwaliów prowadzone w parafii. Celem pracy według autora jest stworzenie przewodnika po zespole. Chronologia pracy obejmuje okres od erygowania parafii do 1945 r. włącznie, co autor uzasadnia datą zakończenia II wojny światowej oraz faktem, iż nie powinno się zbyt wcześnie udostępniać archiwaliów. Argument drugi w moim mniemaniu można wyłącznie odnieść do materiałów zawierających dane osobowe (ksiąg metrykalnych, kart zgonu, dzienników lekcyjnych czy chociażby kartotek parafialnych), pozostałe archiwalia można udostępniać i warto zastosować granicę przyjętą w archiwach państwowych – 30 lat od daty wytworzenia.

Rozdział pierwszy podzielony został na cztery podrozdziały. W pierwszym przedstawione zostały dzieje Brodnicy od średniowiecza do XX w. Stanowią one podstawę do zrozumienia zależności historii parafii od rozwoju miasta. Autor skupił się głównie

na konfliktach, wojnach i walkach, które miały bezpośredni wpływ na miasto, jego ludność, a więc i parafię. W kolejnym podrozdziale omówiono zmiany w liczbie mieszkańców miasta na przestrzeni lat. Omawia proces kształtowania się liczby zamieszkujących Brodnicę, a także przyczyny wzrostu i spadku liczebności miasta. Niestety porównując populację mieszkańców Brodnicy z liczebnością parafii, nie skorzystał z wydawnictw diecezjalnych, w których podaje się liczby wiernych w każdej parafii. W trzeciej części charakteryzuje stosunki wyznaniowe panujące w Brodnicy. Zauważa jednolitość wyznaniową miasta do XVI w., a po okresie reformacji szczegółowo zapoznaje nas ze zmianami w proporcjach między wyznaniem i ich wpływie na relację między nimi. W kolejnym podrozdziale przedstawił dzieje parafii w zarysie. Na początku próbuje zdefiniować parafię i podać jej charakterystyczne elementy. Podaje przypuszczenia dotyczące daty erygowania wspólnoty, charakteryzuje zmiany w uposażeniu. Wiele miejsca poświęca na przedstawienie rozwoju terytorialnego parafii. Nie omija przedstawienia przynależności parafii do struktur organizacyjnych Kościoła, czyli przynależności do diecezji oraz dekanatów. Na zakończenie tej części przybliżyła nam ośrodki istniejące, a także niezachowane do dnia dzisiejszego kultu religijnego, które z pewnością na terenie parafii funkcjonowały. Ostatnia część pierwszego rozdziału traktuje o działalności parafii, Maciejko przedstawia kapłanów pracujących w parafii i realizujących prace duszpasterskie: od Mikołaja Wolwelina z Sandomierza (1337–1343) po Krzysztofa Lewandowskiego (obecnie). Niestety nie udało się autorowi odtworzyć listy wikarych, co wzbogaciłoby omawianą pracę. Następnie omówione zostały bractwa i stowarzyszenia zrzeszające wiernych parafian wraz z charakterystyką form ich działalności. Na zakończenie autor przybliżył dzieje szkolnictwa parafialnego na przestrzeni wieków, od nieruchomości przeznaczonych na szkołę, nauczycieli oraz wspomnienia o najważniejszych uczniach brodnickiej szkoły parafialnej.

Kolejny rozdział traktujący o archiwum parafialnym z perspektywy procesu kształtowania zasobu podzielony został na trzy podrozdziały. W pierwszym autor przytoczył dane o początkach archiwów kościelnych. W wyniku analizy literatury i źródeł proveniencji biskupiej podaje przewidywane typy i rodzaje archiwaliów, które w ocenie Maciejki powinny w archiwum parafialnym znajdować się w przeszłości. Cenne dane umożliwiające przeprowadzenie próby odtworzenia nieistniejącego zasobu stanowiły zachowane do dziś wizytacje biskupów chełmińskich. Autor stara się również szczegółowo wyjaśnić przyczyny utraty konkretnych rodzajów archiwaliów i czyni to dla okresu do końca XVIII w. W dalszej części przedstawia zasób obecny w ujęciu chronologicznym, a więc na początku zapoznaje nas z najstarszymi zachowanymi archiwaliami, do których zaliczył księgi metrykalne. Przedstawia ich losy, od wytworzenia, przez wywiezienie do Niemiec po rewindykację do toruńskiego archiwum diecezjalnego. Za cenne pod względem unikatowości uznaje akta dziekańskie, które zaliczył do archiwum parafialnego, chwilę później do cennych materiałów w zespole zalicza akta USC wytwarzane przez proboszczów brodnickich, co budzi oczywiste wątpliwości, ale

o tym w dalszej części omówienia. W ostatniej części tego rozdziału autor scharakteryzował organizację archiwum. Przedstawił przypuszczenia co do początków funkcjonowania archiwum. Podejrzewa, że w XIX w. archiwum musiało być zorganizowane zgodnie z zaleceniami konsystorza. W tej części znajdziemy również omówioną ogólnie strukturę i organizację archiwów diecezjalnych.

Rozdział czwarty zawiera opis zawartości poszczególnych części zasobu archiwum parafialnego, czyli serii archiwalnych. Na początku autor zajął się ogólnymi informacjami o metrykaliach, omówił ich początki, wskazał na przesłanki ku konieczności ich rejestracji, omówił obecnie stosowane pomoce do ksiąg oraz prowadzoną m.in. w Centralnym Archiwum Biskupim w Ratyźbonie akcję mikrofilmowania archiwaliów przez mormonów z Salt Lake City. W pierwszym podrozdziale omówione zostały księgi chrztów. Początkowo bardzo skrupulatnie omawia zapisy w porządku chronologicznym. Tytułowa zawartość ksiąg omówiona została pod koniec rozdziału, gdzie autor zaprezentował rubryki stosowane przy odnotowywaniu chrztu. Podobny schemat został zastosowany dla pozostałych rodzajów ksiąg: małżeństw, pogrzebów i innych. Najpierw szczegółowo charakteryzuje zakres chronologiczny, zaznacza lata, w jakich nie zachowały się wpisy, na końcu zaś przedstawia formularze stosowane w omawianych archiwaliach. W kolejnych podrozdziałach przedstawiono pozostałe rodzaje archiwaliów parafialnych, a wśród nich: dokumentację z toku urzędowania parafii, do której zaliczył korespondencję z kurią biskupią oraz instytucjami zewnętrznymi. Przedstawił rodzaje dokumentów, które spotkamy w tej podserii. Kolejny podrozdział przedstawia zawartość serii: *Sprawy parafialne*, która w mojej ocenie powinna zostać połączona z serią: *Dokumentacja z toku urzędowania parafii*. Następnie omówił zawartość serii akt dziekańskich, przybliżył zadania dziekana, rolę kongregacji dekanalnych, a na końcu omówił zawartość poszczególnych jednostek. Kolejne części to przedstawienie zawartości jednostek wytworzonych przez grupy działające na terenie parafii oraz najobszerniejszą serię zawierającą dokumentację finansową.

Autor postanowił również przybliżyć informację o materiałach ikonograficznych. Zaliczył tu pieczęcie, herby, kartografiki, znaczki pocztowe oraz przejawy zdobnicstwa ksiąg. Przedstawia odciski pieczętno podzielone na urzędy, które je umieszczyły: parafię brodnicką, dziekanów i inne parafie. Maciejko postanowił w tej części umieścić słownik z najważniejszymi pojęciami, które ułatwią zrozumienie treści podrozdziału. W podrozdziale poświęconym kartografikom przedstawił ich rodzaje, zawartość oraz wartości, które niosą dla potencjalnych badań naukowych.

W ostatnim rozdziale znajduje się zestawienie zawierające rekonstrukcję zasobu archiwum parafialnego. Pierwsza część ma według autora przedstawić zarys problematyki dotyczącej opracowania zespołu archiwum parafialnego, a więc specyfikę archiwistyki kościelnej, różnice w stosunku do archiwistyki państwowej. Maciejko postanowił przytoczyć w tym rozdziale obszernie fragmenty Listu Okólnego Papieskiej Komisji do spraw Dziedzictwa Kulturowego Kościoła z 7 II 1997 r., w których pokazuje

stanowisko Kościoła na temat wartości kościelnych archiwów i zgromadzonych w nich materiałów. Zwraca uwagę również na specyfikę twórcy archiwaliów kościelnych: odznacza się trwałością ustrojową oraz silnym związkiem z teologią. Na zakończenie pierwszego podrozdziału przytacza uwagi w zakresie opracowania archiwaliów parafialnych i już na początku zaznacza, że nie wykonał pełnego opracowania zespoły, gdyż jest to powinnością diecezjalnego archiwum historycznego, a nie archiwum parafialnego, będącego rodzajem archiwum bieżącego. Zaleca, aby przy układzie akt brodnickich zastosować system schematyczno-rzeczowy.

Kolejny podrozdział zawiera próbę rekonstrukcji zasobu archiwum parafialnego. Składa się on z tabeli podzielonej na cztery części. W pierwszej ujęto zasób utracony, w ramach którego wpisano kilkanaście jednostek. Na opis jednostki składa się: tytuł ustalony przez autora, przybliżone dane skrajne lub czas prowadzenia jednostki oraz zaznaczenie, wizytacji, która wspomina o źródle. Zdarzają się jednostki potwierdzone w dwóch wizytacjach jednocześnie, co autor również zaznaczył. Kolejna część poświęcona została ewidencji zasobu archiwum parafii farnej w Brodnicy. Akta podzielone zostały według układu nadanego przez Maciejkę, a opis pojedynczej jednostki składa się z tytułu, dat skrajnych, opisu zewnętrznego, języka, stanu zachowania, sposobu utrwalenia tekstu, dawnych sygnatur oraz uwag, które autor uznał za ważne do wpisania. Po wypisaniu archiwaliów przechowywanych w parafii Maciejko przechodzi do omówienia archiwaliów, właściwie ksiąg metrykalnych, przechowywanych w Archiwum Akt Dawnych Diecezji Toruńskiej. Opis archiwaliów znów jest inaczej sformułowany niż przy poprzednich, składa się na niego tytuł jednostki, daty skrajne, opis zewnętrzny, podzielony na „formę kancelaryjną i rodzaj oprawy”, „stan zachowania”, „liczba stron”, „sposób utrwalenia tekstu”, „język jednostki archiwalnej”, „sygnatury dawne” oraz „uwagi”. Dziwi połączenie w jednej kolumnie formy kancelaryjnej i rodzaju oprawy. W efekcie autor umieszcza tam również uwagi o przeprowadzonej konserwacji papieru, a bardzo rzadko wspomina o postaci kancelaryjnej jednostek. W ostatniej części zestawione zostały archiwalia przechowywane w Archiwum Państwowym w Toruniu, do których zaliczył również akta stanu cywilnego. Opis pojedynczej jednostki jest identyczny z opisem jednostek przechowywanych w diecezjalnym archiwum historycznym w Toruniu.

W mojej ocenie autorowi udało się zrealizować jeden z celów pracy, którym było wydobyć z zapomnienia tego niezwykle ciekawego zespołu. Należy mu oddać, jak wiele trudu, wysiłku i czasu włożył w pracę nad archiwaliami. Dzięki takim pracom poznanie archiwaliów proveniencji kościelnej z roku na rok staje się coraz wyraźniejsze. Niestety należy zaznaczyć, że w pracy moim zdaniem zabrakło cennego rozdziału o kancelarii parafialnej. Autor wiernie odwzorował dzieje miasta, dzieje parafii, stonki ludnościowe, ale pominął kilka wydawnictw diecezjalnych, jak chociażby *Schematismus der Geistlichkeit des Bisthums von Culm fur das Jahr 1848*, Chełmno 1848 czy *Schematismus des Bisthums Culm mit dem Bischofssitze in Pelplin*, Pelplin 1904.

Udało się również dość dokładnie odtworzyć zmiany administracyjne zachodzące na terytorium parafii, jej podział czy tworzenie z jej ziem nowych parafii, co będzie dużym ułatwieniem przy opracowaniu archiwaliów w archiwum historycznym. Należy podkreślić, że w części ustrojowej nie pominięto charakterystyki grup działających na terenie wspólnoty.

W trakcie omawiania zasobu autor skupił się znacząco na charakterystyce chronologii i typologii archiwaliów, a w niewielkim stopniu porusza ich losy. Maciejko szczegółowo charakteryzuje zawartość treściową archiwaliów. Twierdzi, iż jednostka rewindykowana z Ratyzbony, a składająca się chrztów, ślubów i pogrzebów „zawiera trzy pierwotnie odrębne księgi”¹. Są to jedynie przypuszczenia, z tekstu pracy nie wynika, aby autor prowadził badania w tym zakresie. Proboszczowie bardzo często w jednej księdze odnotowywali te trzy sakramenty².

Chciałbym również zaznaczyć, iż autor do zasobu parafialnego zaliczył odrębne ustrojowo i proveniencyjnie akta stanu cywilnego i akta dziekańskie. Jeśli te drugie, w przypadku zrośnięcia z registraturą nie są możliwe do oddzielenia, dopuszcza się ich pozostawienie w zespole. Natomiast z tekstu pracy i opracowanego w ostatnim rozdziale zestawienia wynika, iż akta dziekańskie z łatwością można wydzielić w odrębny zespół i poddać opracowaniu. Dziekan był odrębnym twórcą, a osoby, które chciałyby zbadać jego produkcję aktową, po tytule pracy nie mają szans na łatwe dotarcie do archiwaliów. Sam tytuł początkowo nasuwa również wątpliwości, którego archiwum kościelnego będzie praca dotyczyła, czy obecnego franciszkańskiego, czy może dawnego ewangelickiego. Na zakończenie chciałbym również zaznaczyć, iż autor błędnie włączył do zasobu akta stanu cywilnego przechowywane w Archiwum Państwowym w Toruniu. Autor podkreśla, że nie są częścią zespołu, ale tworzyła je kancelaria parafialna³. Akta tworzył proboszcz jako pruski urzędnik stanu cywilnego, miał je przekazywać do odpowiednich sądów. Nie można zatem twierdzić, że brak zachowanych ksiąg metrykalnych z lat, z jakich do dziś istnieją akta stanu cywilnego, oznacza, że „dokumentacja ta powstawała tylko w jednym egzemplarzu”⁴.

¹ K. Maciejko, *Archiwum kościelne w Brodnicy. Historia oraz analiza zasobu na tle dziejów miasta i parafii farnej*, Olsztyn 2015, s. 76.

² Przykładem może być parafia w Czarnowie, gdzie w pierwszej księdze w 1715 r. zaczęto wpisywać chrzty, małżeństwa i pogrzeby. Księga nie była w Ratyzbonie, więc nie scalano trzech ksiąg, por. „Liber baptisatorum 1715–1745, Liber copulatorum 1715–1804, Liber mortuorum 1715–1790”, Archiwum Akt Dawnych Diecezji Toruńskiej (dalej AADDT), Parafia pw. Św. Marcina w Czarnowie 1715–1931, sygn. AA 001. Kolejnym przykładem niech będzie parafia w Kaszczorku, która wymienione sakramenty wpisywała do jednej księgi od 1628 r., por. „Liber baptisatorum 1628–1778, Liber copulatorum 1628–1788, Liber mortuorum 1628–1788”, AADDT, Parafia pw. Podwyższenia Krzyża Świętego w Kaszczorku 1628–1952, sygn. AA 001a.

³ K. Maciejko, dz. cyt., s. 78.

⁴ Tamże.

W pracy często mylnie lub zamiennie stosuje pojęcie zespołu archiwalnego i zasobu, co jest widoczne zwłaszcza w rozdziale piątym dotyczącym rekonstrukcji zasobu. Ujmując akta dekanalne i stanu cywilnego, autor zajmuje się zasobem archiwum, a nie zespołem. Nieścisłości terminologiczne nie powinny występować, co jest w mojej ocenie najważniejszym błędem pracy.

Mimo wspomnianych błędów czy uproszczeń praca jest niezwykle ciekawa i stanowi odwzorowanie wielkiego trudu włożonego w pracę nad aktami. Autor wydobył ze źródeł wiele nieznanych faktów, sprawił, że archiwalia ujrzały światło dzienne. Takie oddolne inicjatywy należy wspierać i dążyć do ich odzwierciedlenia w publikacjach.

Mateusz Zmudziński
(*Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu*)
zmudzinski.mateusz@gmail.com